

WE NEED STORIES

Prof. mr. J.C.M. Leijten

W.E.J. Tjeenk Willink Zwolle

WE NEED STORIES

*Rede uitgesproken te Nijmegen op 31 mei 1991,
bij gelegenheid van het afscheid als hoogleraar aan de
Katholieke Universiteit Nijmegen*

door

Prof. mr. J.C.M. Leijten

W.E.J. Tjeenk Willink Zwolle 1991

© 1991 J.C.M. Leijten

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van uitgeverij W.E.J. Tjeenk Willink te Zwolle.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van art. 16B Auteurswet 1912 jo. het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij Besluit van 23 aug. 1985, Stb. 471, en art. 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 882, 1180 AW Amstelveen). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Leijten, J.C.M.

We need stories / J.C.M. Leijten. – Zwolle : W.E.J. Tjeenk Willink
Afscheidsrede Nijmegen.
ISBN 90 271 3400 6
NUGI 691
Trefw.: recht ; opstellen.

Wel iedereen weet, dat de waarde van een woord afhangt van de zin waarin het is opgenomen. En dat een zin zijn betekenis ontleent aan het verhaal waarvan hij deel uitmaakt.

Of de droge vaststelling: 'Hij drinkt', afschuw dan wel vertedering zal oproepen wordt in het bijzonder bepaald door de leeftijd van die hij: is het een pasgeboren baby van het mannelijk geslacht, voor het eerst aan de moederborst gelegd, of wellicht een oude, dikke man (overigens het dreigend perspectief van alle mannelijke baby's) van wie langs deze beknopte weg wordt aangeduid dat hij *te* veel drinkt en dan beslist geen melk.

Wij leren die radicaal verschillende betekenissen spelenderwijs onderscheiden, eenvoudig door nauwlettend naar het verhaal te luisteren. Niet alles wordt met pijn en moeite op de harde schoolbanken geleerd. Wel is volstrekte eis, dat we willen en kunnen luisteren, niet al vol ongeduld met onze vragen (ons eigen verzonnen verhaal) klaarstaan als de verteller vertelt. Misschien is hij of zij erg langdradig, wellicht ook verward, maar zo vaak er ons iets aan gelegen moet zijn het verhaal van de ander te begrijpen om andere dan litteraire redenen, moeten we vooral ook het slecht vertelde verhaal aandachtig aanhoren en voorzichtig verwerken. Want juist dan is het altijd dreigende gevaar het grootst: misleid te worden door losse woorden en zinnen. Niet lang geleden mocht ik mij verheugen te vertoeven in medisch gezelschap – gelukkig niet vanuit de gebruikelijke situatie die daartoe leidt – en daarbij ving ik plotseling een flard van een indringend gesprek op, waaruit bleek dat iemand – vanzelfsprekend een afwezige – een tekort aan opwaartse mobiliteit vertoonde. Dat leek me spijtig, want ik veronderstelde dat die persoon zich niet wilde inspannen om promotie te maken en dat is na de zeventiger jaren weer behoorlijk onbehoorlijk. Een beetje sympathie voelde ik nochtans voor zo'n zonderling wel. Maar even later bleek dat ik de medici geheel niet had doorgrond met mijn sociologische uitleg. De man leed aan impotentie. Mijn sympathie nam aanmerkelijk toe maar daar bleef het toch bij, want ik moest naar huis en op de markt ving ik van een terrasje een paar woorden

van een vrouw op, die wat paniekerig zei: als hij er nou maar niet aankomt. Had zij het over ongewenste activiteiten van een vreemde of over de even ongewenste aankomst van haar man? Ik zal het nooit weten, want hoe nieuwsgierig ook, ik kon geen reden verzinnen om daar te blijven staan en ik liep door. Als ik dat niet had gedaan zou ze waarschijnlijk gezegd hebben: 'ga weg' en hoogst onwaarschijnlijk: 'kom nou'. Heel duidelijk, dat alles, maar in ander verband doet het er niets toe of de ongelovige Thomas 'ga weg' zegt of 'kom nou'.

We need stories for understanding. Verhalen en geen losgetrokken feiten. Zulke feiten zijn de openbare schenders van elk verhaal. Zij onttrekken daaraan het cement en maken van het gebouw een bouwsel dat met elke windvlaag kan instorten. Anders gezegd: zulke feiten ontkennen dat zij tot een verhaal behoren en hun duiding is reeds daarom levensgevaarlijk.

Een hoogleraar heeft in zijn loopbaan twee keer tot taak een vrij opstel te schrijven. Een voorrecht is dat niet. Reeds als leerling van wat toen nog middelbare school heette brak bij velen onzer het angstzweet uit als wij vier velletjes vol moesten schrijven, niet over het nut van driewielers op vierbaanswegen of het Harlingse geluksgevoel bij Vestdijk, maar zomaar vanuit zichzelf. De 'free stream of thoughts and ideas' vloeit bij de meesten misschien wel rijkelijk, maar niet uit de pen. Ook ik voelde mij altijd het meest op mijn gemak als ik in een college glashelder maar niet al te bezielend moest uitleggen dat in het burgerlijk procesrecht een tussenvonnis met eindbeslissingen een gewoon verschijnsel is, maar een eindvonnis met tussenbeslissingen niet bestaat. Dat is tenminste stevige kost. Ook is het simpeler een overtuigende conclusie te schrijven over de vraag of de verdachte van het misdrijf van artikel 26 van de Wegenverkeerswet voor zijn weigering om zich bloed te laten afnemen een geldig beroep heeft gedaan op medische redenen dan een doorwrocht artikel te componeren over vrijheid en dwang in het strafproces. Het eerste van die twee vrije opstellen staat aan het begin van de universitaire loopbaan en het is het verhaal waaruit moet blijken hoeveel de spreker weet en hoe geleerd hij is. Een intreerede behoort minstens honderd noten te bevatten en dan niet gevuld met grappen en grollen maar met

degelijke vindplaatsen terug tot in de vroege Middeleeuwen. Het tweede vrije opstel staat in het teken van het afscheid en zal denk ik vooral duidelijk moeten maken hoeveel er onderweg is afgeleerd. Die rede mag eigenlijk geen noten met vindplaatsen bevatten: al het belangrijke van elders moet dan al gevonden zijn. Nu komt het er op aan in een paar gedachten zichzelf te geven, naakt naast de kansel, pour ainsé dire, zonder steun dan van een rood-witte sjerp.

Toen ik in 1969 aan deze faculteit benoemd zou worden met als leeropdracht inleiding tot het recht, algemene rechtsleer en aanvankelijk zelfs ook rechtssociologie, tekenden studenten op nogal opvallende wijze protest aan. Een van hun bezwaren was dat ik volgens hen zowat alleen maar artikelen over het burgerlijk procesrecht had geschreven. Ik heb me dat zo aangetrokken, dat ik zelfs nu maar betrekkelijk weinig over dat burgerlijk procesrecht zal zeggen. Tussen de vrije verhaaltjes in ligt het domein van de verplichte figuren: de hoogleraar die college geeft. Zolang ik daartoe tijd kreeg gaf ik het burgerlijk procesrecht, een vak dat uit de aard van zijn doelstelling niet tot de boeiendste behoort, zoveel mogelijk in de vorm van verhalen. Want wat zijn spelregels zonder spel? Het is, eufemistisch gezegd, voor de toehoorders zowat even opwindend als de uitleg van de spelregels van squash aan een groep mensen waarvan de ene helft heeft gezworen nooit squash te zullen spelen en de andere de mogelijkheid niet wil uitsluiten daar over een paar jaar aan te beginnen: de een slaat met een voorwerp een ander – rond – voorwerp tegen een muur en de ander doet dat vervolgens ook. Daar word je niet warm van behalve als je het doet. De spelregels hebben het spel veel harder nodig dan het spel de regels. Zij beïnvloeden elkaar niet alleen, ze vermengen zich ook en nemen soms elkaars gedaante aan. Ik zou willen pleiten voor het verhaal als bindmiddel voor het onderwijs in het recht, ook het procesrecht. Het recht komt niet tot leven in regels maar in verhalen die de regels in zich opnemen als wezenlijk element. Het is toevallig en gelukkig dat wij daarvoor in het strafrecht zo'n uniek voorbeeld voorhanden hebben van de hand en de pen van Jeanne Doomen: *De hollende kleurling*. Warm aanbevolen aan ieder die iets van het strafproces wil begrijpen zonder zichzelf geestelijk te folteren. En ja, dat verhaal, waarom zou het plotseling minder worden als er niet 25 maar 250 of voor mijn part 800 mensen naar kunnen luisteren? Ik heb nog nooit gehoord dat de kwaliteit van een toneelstuk, een concert of een cabaret minder werd omdat de zaal propvol zat. Eerder het tegendeel. Wie aan het einde van zijn toespraak gekomen zegt: 'ik heb gezegd' zal zich af moeten vragen op de wijze zoals vader Cats of de Genestet dat zouden hebben gedaan: maar heb ik ook *iets* gezegd. Ik ben

ervan overtuigd dat de verhalen omtrent het recht, de visies over rechtvaardigheid en tekortschieten, over verbindingen en ontkoppelingen, over heel soms dromen en hun verwerkelijking, op straffe des doods niet mogen ontbreken in het curriculum van de jurist. En daarom moet het maar eens uit zijn met die roep tot afschaffing van de hoorcolleges. Zij dient vervangen te worden door de eis naar kwaliteit van die colleges. De roep om goede verhalen en – is het niet Leo Vroman die het zei – alle malen zal ik wenen. Met zovelen tegelijk is dat misschien wat beangstigend voor de buitenwereld. Maar als colleges noodgedwongen verworden tot uiteenzetting van regels volgens het leerprogramma dan kunnen inderdaad veel beter werkgroepen worden gegeven. En na het afschaffen van het lectoraat zouden we dan ook het hoogleraarschap moeten afschaffen en vervangen door het modularaat met vele modulators. Ik zal dan weg zijn. En, er zijn gelukkig ook ouderen in de zaal, vindt U werkelijk dat de Pitlo's, de Meijersen en de Scholtens van de toekomst aan de hand van een syllabus en van de Rechtspraak van de Week, werkgroepen moeten gaan geven? 'Geef mij het vuur weerom', riep Anton van Duinkerken uit, zij het onder aanmerkelijk andere omstandigheden.

We need stories for explanation. Verhalen, geen losgemaakte regels of uitspraken. Koppensnellen, zoals het in ons jargon zo vervaarlijk heet, kan altijd later nog. De losse regels halen het cement weg waarmee de zinnen van het verhaal tot eenheid werden. Zij zullen uit de geest van de afgestudeerde student weggevaagd worden als zandkorrels in de wind.

Dichten is afleren, schijnt de jurist Jacques Bloem ooit gezegd te hebben. Dat is puntig maar uiteraard niet juist. De bedoeling is echter wel duidelijk: de dichter moet steeds meer durven weglaten om het wezenlijke van wat hij zeggen wil in het gedicht zo scherp mogelijk gestalte te geven. Ook rechtspraak is in die zin afleren: rechters moeten de gave hebben om al het bijkomstige, al het niet kernachtige uit hun beslissing weg te laten om in hun beslissing door te dringen tot de kern. Maar het zal ook duidelijk zijn dat bij het afleren van de dichter en dat van de rechter de te bereiken kern niet dezelfde is. Rechtspraak is reductie van de werkelijkheid, zeggen de sociologen. En alleen op die

wijze, aldus onder andere Niklas Luhmann, kan de rechtspraak die veelvoudige werkelijkheid temmen. Dichters die afleren verhefven daardoor de werkelijkheid: het verhaal wordt korter maar indringender. Het verhaal van de rechter – neergelegd in zijn vonnis – behoeft in het geheel niet kort te zijn, maar het is vaak een verminkt verhaal. Als een verdachte heeft gezegd: ik heb inderdaad bij die banketbakker ingebroken, maar dat deed ik omdat ik zo'n honger had, zal in het vonnis de bekentenis van de verdachte worden opgenomen maar niet de door hem opgegeven reden. Er zal ook niet of amper worden onderzocht of de man inderdaad honger had en in welke mate. Geen vonnis zal zich bezighouden met de vraag of iemand die honger heeft zich dan toch in ieder geval tot een gewone bakker moet wenden en niet tot een die alleen luxe-producten in voorraad heeft. Het Nederlandse strafvonnis mist, anders dan bijvoorbeeld het Duitse, iedere verhaalstructuur. Het is om zo te zeggen alleen voor experts leesbaar en lang niet alle deelnemers aan het rechtsbedrijf zijn in die zin experts. De verdachte zal er zijn geval niet in terugkijken. Enigszins verwonderd was hij al toen de rechter hem zo uitdrukkelijk vroeg of hij van de eigenaar toestemming had gekregen om dat mooie video-apparaat uit diens huiskamer weg te halen. Om de stemming niet te bederven zegt hij maar niet dat hij anders waarschijnlijk niet voor het gerecht zou staan. Maar het is nu eenmaal een element van het strafbaar feit dat diefstal heet, dat de handeling wederrechtelijk moet gebeuren en wie met toestemming handelt, handelt niet zonder recht. Toch moet de strafrechter zich soms op de weg van het verhaal begeven. Zo wanneer de verdediging aanvoert dat de verdachte het slachtoffer wel met een mes gestoken heeft maar dat hij dat deed uit zelfverdediging. Die verklaring van het handelen eist een weerlegging, en met tegenzin, zo lijkt het vaak, komt er een klein stukje verhaal in het vonnis, doch dit is zelden echt verhelderend. Toch zien wij hier, waar het gaat om de zogenaamde strafuitsluitingsgronden, de weigering tot algehele reductie van het strafrechtelijk verhaal dat in het vonnis is neergelegd. Waar het echter gaat over de motivering van de straf – en dat is in bijna alle gevallen voor de verdachte toch het belangrijkste onderdeel van het vonnis – ontbreekt bijna steeds iedere echte explanatie. Ik vermoed dat met name in het strafrecht een van de belangrijke thema's van de toekomst zal zijn de ongelijkheid van de straftoemeting in (ongeveer) gelijkliggende gevallen. En dat heeft alles met het echte verhaal te maken.

Het verhaal van de rechter zou men het slothoofdstuk van de story kunnen noemen. In het algemeen is er weinig kans dat het op de bestsellerlijst zal worden geplaatst. Vroeger was het meestal een collectief werk-

stuk, maar dat wordt steeds minder het geval. Toch blijft de rechter een aan het straatruoer onttrokken, wat schimmige figuur, een enkele kort-gedingrechter uitgezonderd. Hij verkeert in dat opzicht in een heel andere situatie dan de advocaat, die aan de weg moet timmeren, om de beeldspraak voort te zetten. Als rechters in de Europese literatuur in verhalen en romans voorkomen is dat omdat zij plotseling gek worden of corrupt zijn of, denk aan Boccaccio en zijn vele navolgers, evenals de paters en de nonnen de kat in het donker knijpen. Advocaten spelen ook lang niet altijd een heldenrol, maar ze zijn in het algemeen wel echt: als je ze kietelt beginnen ze te lachen, om het nu maar bij Shakespeare te houden, maar de rechter zal zich daar niet aan overgeven als het geen pas geeft. In de romans *Havinck* van Marja Brouwers en *Advocaat van de Hanen* van A.F.Th. van der Heijden speelt een advocaat – mr. Havinck en mr. Quispel – de hoofdrol. De acht knoopjes die ontbreken aan de toga van mr. Havinck zijn uit het leven gegrepen. Maar treffender nog vind ik deze passage: als de president met de ondervraging van de verdachte bezig is en deze op een belangrijke vraag iets onverstaanbaars mompelt neemt zijn advocaat het initiatief en zegt voor hem ‘Nee!’, waarop die president riposteert: de raadsman heeft nog niet het woord. Dat is heel typisch voor het strafproces: de ondervragende voorzitter en de raadsman die naar het achterste stukje van het verhaal wordt geschoven. En iedereen weet dat je aan het eind van het verhaal een heleboel mogelijkheden niet meer hebt, die aan het begin nog openstonden. Dat de officier in die zaak ‘het laatste woord’ wil, zal de rechtgeaarde jurist maar tot één gedachte brengen: dat krijgt hij lekker toch niet (zie art. 311 lid 4 Sv). De advocaat van de hanen mr. Quispel komt ook op in de zaak van de jongeman die in Amsterdam in een politiecel overleed. Wij krijgen het verhaal van verschillende kanten te horen. Het is ongemeen boeiend, maar natuurlijk een mengsel van werkelijkheid en fictie. Op een gegeven moment wint Quispel in een debat over de ‘verlenging van de voorlopige hechtenis’, gevoerd voor de rechter-commissaris, op alle punten van een officier van justitie. Dat komt, anders dan men denkt, betrekkelijk zelden voor. Maar het intrigerende van dit verhaal is dat het in een paar bladzijden (74–76) een juridische uiteenzetting geeft van wat zich in dat debat zo al afspeelde, hetgeen elke buitenstaander als zowel saai als deskundig en overtuigend zal voorkomen (wat ook de bedoeling van de auteur zal zijn geweest), maar die minstens tien juridische fouten bevat (wat misschien niet de bedoeling zal zijn geweest).

‘Die Lebensgeschichte des Immanuel Kant ist schwer zu beschreiben’, aldus Heinrich Heine. En hij vervolgt: ‘Denn er hatte weder Leben noch

Geschiede'. Zo lijkt het ook gesteld te zijn met de continentale, speciaal ook de Nederlandse rechter. Maar toch denk ik dat dat voor een deel schijn is. De betekenis van de twee Gerards voor de Nederlandse rechtspraak, ook van nu, is nauw verbonden met hun persoon. Ik doel op Gerard Wiarda en Gerard Langemeijer, die gedurende vele jaren, een flink aantal jaren gelijktijdig, als president en procureur-generaal van de Hoge Raad werkzaam zijn geweest en op de ontwikkeling van de rechtspraak ook nu nog hun zeer heilzame stempel drukken. Om vele redenen, waarvan toch zeker een belangrijke is dat zij beiden op hun wijze de interpretatie van wet en recht vanuit de verhaalstructuur van het individuele rechtsgeval hebben opgezet. Tot het oordeel dat dit concrete rechtsgeval, afgezet op een lijn van beslissingen die loopt van absolute verwerping naar absolute toewijzing, het dichtst ligt bij het ene van die uitersten en daarom dienovereenkomstig moet worden berecht, kan de rechter slechts komen als hij het geval in al zijn aspecten aan het onderzoek onderwerpt. Zo ging Wiarda te werk en Langemeijer heeft in zijn conclusies, vaak op grandioze wijze, de aspecten van afweging – het verhaal van verschillende kanten bezien – op de voorgrond gesteld. Wiarda en Langemeijer hadden dan misschien niet zoveel geschiedenis, maar voor ons hebben zij wel geschiedenis gemaakt.

Dat een regel in gevallen die daaronder ressorteren moet worden toegepast, wordt er bij de rechter van straks reeds als student ingehamerd; artikel 11 van de Wet Algemene Bepalingen: de rechter moet volgens de wet rechtspreken; hij mag in geen geval de innerlijke waarde of billijkheid der wet beoordelen. Een in de zeventiger jaren fel bekritiseerde bepaling, die echter volstrekt onmisbaar is in een op de machtenscheiding gebaseerde democratie zoals wij die hebben. Maar altijd heeft men al geweten dat er bij hoge uitzondering gevallen zijn die weliswaar volstrekt onder de regel vallen, maar waarbij regeltoepassing tot grote onbillijkheid leidt. De Grieken spraken van *epieikeia*. Maar laat mij niet te abstract worden:

Een heel jonge vrouw en een veel oudere man (getrouwd maar niet met haar) vinden elkaar op het werk en gaan een langdurige relatie aan. De man *huurt* een huis, waar de jonge vrouw in trekt (haar werk zegt zij natuurlijk op) en zo'n twintig jaar in blijft wonen. Uit de relatie worden in de beginjaren twee kinderen geboren. De man trekt bij de vrouw in, maar kan niet tot het besluit komen van zijn vrouw te scheiden. Na vele jaren van beloftes en weet ik wat meer verbreekt de inmiddels niet meer jonge vrouw de relatie. Zij wil met haar kinderen in het door de man gehuurde huis blijven wonen. Was zij met hem getrouwd geweest dan was zij daardoor van rechtswege medehuuster

geworden. maar ook als ongehuwd samenwoner had zij medehuurster kunnen worden als zij zich *samen met de huurder*, de man dus, daartoe tot de verhuurder had gewend. Vaststaat dat partijen daar in hun twintig-jarige relatie niet aan gedacht hadden. En nu wil de man niet meer meewerken. Het is duidelijk dat de vrouw alle morele recht van de wereld heeft om in dat huis te blijven wonen. Maar de wet geeft daartoe geen mogelijkheid. Deze eist een gezamenlijk verzoek van huurder en degene met wie hij samenwoont. Dat is wel begrijpelijk, want anders kan iemand niet alleen tegen de zin van de huurder medehuurder worden, maar de huurder eventueel ook het huis uitzetten. Het verzoek van de vrouw om toch zonder medewerking van de man als huurder medehuurder te worden werd in de feitelijke instanties afgewezen omdat de wet, in dit geval artikel 1623h BW, op het geval van de vrouw niet van toepassing was. Dat was zonder meer juist. Maar toch besliste de Hoge Raad op 13 november 1987 dat het verzoek van de vrouw niet onder alle omstandigheden behoefde af te stuiten op het feit dat niet een gezamenlijk verzoek was overgelegd. Immers, en nu komt het, de goede trouw kon er aan in de weg staan dat de man – de oorspronkelijke huurder dus – zich op het ontbreken van zijn medewerking kon beroepen.

Wat is hier aan de hand? Een regel die zeker van toepassing is wordt opzij gezet, omdat zij in dit geval tot zo onbillijke uitkomsten zou leiden, dat de man er zich in rechte niet op mag beroepen. En hoe kan de rechter tot die conclusie komen? Door nu juist niet het verhaal te reduceren tot een geheel van feiten, maar het als verhaal in stand te laten. De goede trouw die regels buiten werking kan stellen, hoewel zij toepasselijk zijn, of, zoals in dit geval, regels die eigenlijk niet toepasselijk zijn, toch toepasselijk maakt, is niets anders dan de figuur die weigert het verhaal tot makkelijk kneedbare feiten terug te brengen. Het is juist dat verhaalselement dat er voor zorgt, dat – in deze uitzonderlijke gevallen – de rechter niet volgens de wet rechtspreekt, maar wel volgens het recht.

We need stories for interpretation. Het verhaal bepaalt welke de mogelijkheden zijn van de uitleg. De reductie tot feiten dient te worden afgewezen.

College geven zonder toehoorders en vonnissen bij verstek. In beide gevallen is er iets mis met de verhaalfunctie. In het eerste vindt het verhaal geen gehoor, in het tweede wordt een der verhalen niet gehoord. De rechtspraak houdt niet van verstekoorden en hoogleraren niet van lege collegezalen. Maar nu vooral over de eerste. Ze worden terecht als van lager allooi beschouwd, die verstekvonnissen. Juristen houden er allerlei opvattingen op na die hemelsbreed van elkaar kunnen verschillen, maar een ding staat voor ons allemaal als een paal boven water: het recht van hoor en wederhoor, het audi et alteram partem, is zowat het meest essentiële beginsel van het proces. Wordt dat geschonden dan is er geen volwaardige uitspraak. Zelfs als het zaken betreft waarvoor de wet het hoger beroep uitdrukkelijk uitsluit, geeft de rechtspraak dat appelrecht toch wanneer in eerste aanleg de verweerder niet in de gelegenheid is gesteld het zijne naar voren te brengen. Zijn verhaal moet hij kunnen vertellen als hij dat wil. Dat is nodig om een zo goed mogelijk oordeel tot stand te kunnen brengen. Maar het is ook een zaak van simpele rechtvaardigheid. Ik sprak zojuist in het enkelvoud, maar er is natuurlijk sprake van een aantal verhalen, die elkaar kunnen aanvullen, verduidelijken, maar ook tegenspreken of zelfs vernietigen. Waarom wordt in het recht het ene verhaal voor waar gehouden, en het ander niet? Daar zou veel meer over te zeggen zijn dan in dit verband mogelijk en wenselijk is, maar een van de redenen die niet zo erg voor de hand ligt en die ik daarom expres noem, is dat het ene een goed verhaal is: of het waar is, zal niemand ooit met zekerheid kunnen weten, maar het is overtuigend, consistent en het wekt sympathie op voor de een en brengt twijfel teweeg ten aanzien van de ander. Laat niemand geloven dat een goed advocaat, als hij alleen maar een *goed* verhaal heeft, daarmee kansloos is. Het lijkt misschien vreemd om in dit kader de positie van de anonieme getuige in het strafproces ter sprake te brengen, maar dat is toch niet zo. Natuurlijk is het afschuwelijk als diens getuigenis in een ernstige zaak niet zou mogen meetellen en het bewijs daardoor zou mislopen. Maar het is ook afschuwelijk als het verhaal voor de tegenpartij door de oncontroleerbaarheid van het gezegde en de persoon die het zei daarom niet meer met een volwaardig tegenwoord kan worden beantwoord. En op de lange termijn zal dat laatste naar mijn vaste overtuiging dodelijk zijn voor het respect dat de strafrechtspraktijk straks en nu zo hard nodig heeft.

Verhaal en tegenverhaal zijn onmisbaar om goed te kunnen oordelen. Vanuit een zo volwaardig mogelijke positie. En dat is een van de grote problemen van de verhaalstructuur in het strafrecht. Daar begint het met het verhaal van de politie. De politie moet in dat verhaal het aanwezige

bewijsmateriaal opnemen en verzamelen. Misschien zal het straks niet voldoende blijken te zijn voor een veroordeling, maar dat komt dan niet omdat ook het andere deel van het verhaal, dat wat de verdachte zou kunnen ontlasten, er een belangrijke plaats in krijgt. Het is wel bijna iedere rechter overkomen dat hij van de feiten en de persoon van de dader zich een heel ander beeld had gevormd na kennisneming van de schriftelijke stukken dan dat wat na de mondelinge behandeling van de zaak tot stand kwam. En bijna altijd is dat laatste dan gunstiger voor de verdachte dan het eerste. Het verhaal aangaande de verdachte moet vanuit verschillende gezichtshoeken tot de rechter komen: van die van de politie, maar ook van die van de verdachte zelf, van zijn verdediger, van de reclassering, van het openbaar ministerie, enz. Al die verhalen samen maken niet de waarheid uit maar bieden een kans, mits ze een gelijkwaardige plaats krijgen en mits ze tijdig aan bod komen, de ware toedracht en de persoon achter de verdachte zo volledig mogelijk te benaderen. Ik kan dat hier niet uitvoerig uitwerken, maar het is mijn overtuiging dat in het strafproces de verhaalstructuur, en daarmee de poging om recht te doen, beter uit de doeken zou komen als een van de personen die straks over het feit moet oordelen – de voorzitter – niet zo actief betrokken was bij het geheel, dat elk verhaal via zijn tussenkomst kleur en betekenis krijgt. Het strafgeding zou meer de confrontatie van verschillende verhalen moeten worden dan het gesprek van de rechter met verdachte, getuigen en deskundigen, waarnaast dan enige plaats wordt ingeruimd voor het O.M. enerzijds, de verdediging anderzijds. Ik wil in dit kader graag nog een rechtsfiguur behandelen: de comparitie van partijen in civiele zaken met name tot het geven van inlichtingen. De gewone civiele procedure kent, behalve als zij voor de kantonrechter gevoerd wordt, de verplichte procesvertegenwoordiging. Het zijn de procureurs die de processtukken opstellen en die dus de strijdinhoud bepalen. Maar daar doorheen is het steeds meer gewoonte geworden om al in een vroeg stadium – er is zelfs een aparte wettelijke regeling voor getroffen – de partijen in persoon voor de rechter te brengen. Hij wil ook hun verhaal wel eens horen. De vaak gehoorde mening dat op deze wijze de juridische spitsvondigheden van de advocaten een vroege dood sterven, is wel eens een keer waar maar meestal niet. Ook als de verhalen van de procureur en van de partij die hij vertegenwoordigt niet tegenstrijdig zijn, kunnen zij toch beide een geheel eigen licht op de zaak werpen en een beter oordeel mogelijk maken dan wanneer slechts een van beide het verhaal had verteld. De vier evangelisten spreken zover ik weet elkaar ook niet zo vaak tegen maar alleen Marcus of alleen Johannes zou toch een intense verarming zijn.

We need stories for bene judicare, om goed te kunnen oordelen. De lijdelijkheid van de rechter is een technisch woord voor zijn gave om onbevangen te kunnen luisteren naar alle kanten, naar alle stemmen die op regelmatige wijze tot hem komen. Zo wordt het wankel bouwsel tot een stevig gebouw.

Ik moest aan deze voordracht een titel meegeven en die is gaan luiden: we *need* stories. Dat betekent dat we ze ergens voor nodig hebben, die verhalen. Wie zijn die we, waarop ik doelde? De rechter en de leraar. Zij hebben verhalen nodig – om te aanhoren of om te vertellen – want ze doen met verhalen niet wat alle anderen ermee doen: ervan genieten, ervan gruwen en wat daar tussenin ligt aan belangeloos sentiment. De rechter heeft de verhalen nodig omdat hij anders zijn ambt niet kan uitoefenen. Nog erger dan de rechter die tijdens de zitting volslagen gek wordt, is de rechter die bij algeheel gebrek aan verhalen (gegevens heet dat bij de echte juristen) moet besluiten om een munt op te gooien. En ook de leraar heeft met zijn verhalen een doel dat die verhalen zelf overstijgt: hij moet daarmee kennis en inzicht overdragen. Daardoor plaatsen de rechter en de leraar zich in feite buiten de samenleving. They don't belong. Of ze willen of niet: tussen hen en de echte samenleving treedt een vervreemding op: wie de pretentie heeft de jeugd van de samenleving wijs te maken, wie de pretentie heeft over alle andere leden van de samenleving te oordelen (met name via het strafrecht) die moet niet denken dat hij ten volle en op dezelfde voet daaraan kan deelnemen, dat hij om met de president van een rechtbank uit een half grijs verleden te spreken, zomaar een kroketje uit de muur mag trekken.

Ik heb altijd dat niet geheel erbij horen als een gemis ervaren, niet als een preferentie of zoiets. Ik wilde zo graag mee op de barricade, al wist ik zeker dat ik als eerste eraf zou tuimelen. Ik wilde zo graag dat de vraag of rechters menselijke trekjes vertonen niet meer gesteld behoefde te worden. Het doet mij altijd vreugd als ik hoor dat een rechter iets gedaan heeft wat niet bij zijn ambt behoort, als hij bijvoorbeeld op een andere dan de voor hem gebruikelijke manier met het strafrecht in aanraking komt. Al zal dat plezier, zolang ik zelf die rechter niet ben, niet wederkerig zijn. De rechter die een moord begaat levert *ook* het bewijs van zijn me-

demenselijkheid. In een korte studie over Salvador Dali schreef de door mij mateloos bewonderde George Orwell, die overigens een bijzonder moeilijk karakter had, dat een autobiografie alleen betrouwbaar is als zij van de geportretteerde iets schandelijks onthult, want een man die zichzelf een goed rapport geeft is naar alle waarschijnlijkheid een leugenaar: 'since any life when viewed from the inside is simply a series of defeats'. Ik wil aan die woorden, die ik voor mijzelf onderschrijf, reeds nu de nodige nadruk geven voor het geval mij straks enige woorden van lof te beurt zouden vallen.

Een klein maar schandelijk feit wil ik bij deze wel onthullen. Mijn eerste, juridische, artikeltje verscheen op 25 augustus 1951 in het WPNR. Ik verdedigde daarin de afschaffing van de huwelijkstoestemming door grootouders onder bepaalde omstandigheden te geven voor het huwelijk van hun kleinkinderen. Het is, geloof ik, de enige keer dat de ontwerpers van het nieuwe BW mijn advies hebben overgenomen. Ik ben er trots op thans te kunnen berichten dat ik met aanzienlijk meer overtuigende kracht in mijn laatste artikel het omgangsrecht van grootouders met hun kleinkinderen heb verdedigd. Waar zou dat verschil toch van komen? En de wetgever dreigt verstek te laten gaan, nu ik op dit terrein eindelijk met iets goeds kom.

Ik heb eens een collega van wie ik wel bijzonder veel verschilde bij zijn afscheid horen zeggen dat hij als scharrelkip een natuurlijke afkeer had van de legbatterij. Ik deel dat gevoel en dat kan ondanks al die verschillen omdat scharrelkippen – in ons vakjargon heten ze generalisten – anders dan die van de legbatterij onderling van elkaar mogen verschillen.

Er zijn een aantal zaken waar men in het leven voor moet staan. Ze hoeven niet groots of verheven te zijn, maar om nu Voltaires raad op te volgen en alleen maar zijn eigen tuintje goed bij te houden, dat gaat misschien toch ook niet ver genoeg. Ik zou graag drie zaken willen noemen, die geen van alle zo heel goed plegen te vallen, maar ik waag het er toch maar op:

Ik denk, ten eerste, dat wij ervoor moeten zorgen dat de pers – die nieuwe, gevreesde macht – zo vrij zal blijven als mogelijk is. Al wie onder U de gebedelde pers uit de jaren 1940–1945 heeft meegemaakt weet dat het beter is een kritische pers te hebben die macht heeft dan een slaafse die elke macht mist. De vrijheid van het woord is ook de vrijheid van het vervelende, het schadelijke, het kritische woord. Vrijheid tegen alles en iedereen, ook tegen de hoogste machten die vaak de langste tenen hebben en, helaas, ook de langste arm.

Ik denk voorts dat wij ervoor moeten zorgen dat de vrijheid van de verdediging in strafzaken niet wezenlijk wordt aangetast door onze, begrijpelijke, zorg en angst voor de almaar oprukkende criminaliteit. Van alle tijden en onuitroeibaar is, zoals wij weten, de misdaad, van alle tijden zijn de verdachten, maar van alle tijden ook het onrecht dat de machtigen hen die ze in hun macht kregen hebben aangedaan. Ik pleit niet voor lage straffen, al kan dat soms geen kwaad. Ik pleit voor de erkenning van de verdachte in zijn fundamentele rechten omdat hij er een van ons is en, pas op, straks zijn wij zelf een van hen. Had die oude advocaat in de roman van Camus eigenlijk geen gelijk: als je toch met verdachten te doen hebt, is het het meest honorabel in deze onvolmaakte wereld aan zijn kant te staan. En in deze omgeving mag ik het toch wel zeggen. Een van de werken van barmhartigheid is: de gevangenen verlossen. Daar houden niet rechters zich mee bezig, maar advocaten, zij het tegen betaling.

En ten derde denk ik dat we grandioos zouden falen als we niet het vertrouwen in de jeugd zouden bewaren. Geen verachtelijker generatie dan die, die wie zijzelf heeft voortgebracht, niet koestert. En denk eraan: er is nooit een andere tijd geweest dan die waarin de jeugd het in de ogen van de ouderen slecht deed. Het enige verschil met vroeger is dat nu ook de ouden in de ogen van de jeugd er niets van maken. Een staaltje van verdelende rechtvaardigheid maar op onhoudbare basis, over en weer. Eer uw vader en uw moeder, ja maar ook: heb vertrouwen in uw dochter en uw zoon. Vandalisme hoort bij de jeugd en valt meer op en lijkt hinderlijker dan belastingontduiking, die zich ingenesteld heeft bij de ouderen. Maar wat komt meer voor en waarvan is – voor de gemeenschap – de schade het grootst? Het gekke is dat de vandaal bij gebrek aan geld geen belasting kan ontduiken en dat de belastingontduiker bij gebrek aan kracht niets kan vernielen. Ook hier geldt: and never the twain shall meet.

Rechters en leraren, rechtspraak en onderwijs, zij hebben hun waardevolle taken. Maar men kan niet volhouden dat rechters de wereld ten goede hebben veranderd noch dat de leraren de leerlingen echt wijs hebben gemaakt. Mij is geen rechtspraak bekend die het instituut van de slavernij nietig en van gener waarde verklaarde toen het bestond of die de handelingsonbekwaamheid van de gehuwde vrouw belachelijk maakte en afschafte voor Van Oven even minister werd en er een eind aan maakte bij wet. Alle dictaturen, elke tirannie, van rechts of van links, zij hebben hun rechters gehad en vaak waren het rechters die ook voor die dictatuur hadden gefunctioneerd en soms, daarna, opnieuw. Het is juist wat Montesquieu ons voorhield, dat de macht van de rechters namelijk in zekere zin ‘nulle’ is. Maar van betekenis is ook dat andere opzicht waarin die

macht wel bestaat. Binnen smalle marges en onder goede condities kan rechtspraak iets bijdragen aan een redelijke, een fatsoenlijke wereld.

In mijn intreerede van 1970 had ik al de overmoed enige teksten uit het kerkelijke lied en gedicht 'Magnificat' aan te halen. Bij mijn inmiddels aanmerkelijk dichterbij gekomen uitvaart zou ik willen dat, als er toch gezongen moet worden, dat lied gezongen werd. Het gaat over iets waar ik eigenlijk niet meer in kan geloven, maar waar ik wel op hoop: de corrigerende rechtvaardigheid van straks. Of zou ik er toch maar liever niet op moeten hopen. Is niet de hele wereld van het Westen met een slecht geweten toegerust? En is het niet waar dat conscience, geweten en medeweten, van ons allen lafaards heeft gemaakt? 'Het leed der mensheid laat mij vaak niet slapen', dichtte de nu bijna vergeten Henriëtte Roland Holst. Die mensheid had niet zoveel nut van haar slapeloze nachten. En ook niet van mijn woorden. Maar dan die andere woorden: deposuit potentes de sede: hij tilde de machtigen uit hun zetel en zette ze op de grond neer, maar de machtelozen, de vernederden – de humiles – die heeft hij opgeheven. De hongerigen uit Zuid en Oost stopte hij vol met goede gaven en de rijken uit het Westen stuurde hij met lege handen naar huis. Dan komt bij mij zo'n simpel regeltje uit mijn jeugd opzetten – het zal wel weer van Huub Oosterhuis zijn: 'dat zal een vreugd zijn'. Vergeef mij deze ongepaste, te grote woorden.

Ik vraag mij soms met de zanger van weleer af (en daar zie je aan dat het tijd is om weg te gaan): what have they done with my heart. Ja ik zit soms achter de computer maar die computer zit meer achter mij aan en met Rabbit van Updike ben ik nu 'at rest' en mopper (blz. 299) 'Since computers, my friend, common sense has gone out the window.' Laat mij, het is hoog tijd, nu eindigen en daarvoor een prachtige versregel van de jonge Michel van der Plas tot uitgangspunt nemen met een heel kleine variant:

Leven wereldwijd strand, ik was uw stugge vonder,

Met alle naduk op: stug, want ik heb veel meer gezocht dan gevonden. Wat ik wel gevonden heb hier in deze stad, in ons gezin, onder U, studenten en andere collega's van deze faculteit, dat was een huis, een huis om in te wonen. En dat is in de vele zinnen die deze woorden voor mij hebben, het verhaal van mijn leven. Merci, trois fois merci.

